

DESPRE ORIGINEA UNOR TIPURI DE MONUMENTE FUNERARE DIN DACIA SUPERIOR

DE

LUCIA ȚEPOSU MARINESCU

Romanizarea, așa cum au dovedit-o cercetările istorico-arheologice ample și temeinice din ultimele decenii, este un fenomen de durată care își are premisele înainte de anul 106 e.n. și continuă după părăsirea Daciei de oficialitățile romane în 271 e.n. Acest proces istoric fundamental nu se reduce doar la răspîndirea și însușirea scrisului și limbii latine, ci are, de fapt, implicații mult mai largi. Romanizarea înseamnă adoptarea modului de viață roman în toate domeniile, de la instituțiile romane și limba latină ca mijloc de comunicare, la credințe, obiceiuri și costum ¹.

Arta provincială, rezultanta îmbinării elementelor clasice greco-romane cu cele tradiționale băștinașe, constituie una din expresiile concrete ale intensității procesului de romanizare ². Din acest punct de vedere monumentele de inspirație clasică evidentă au egală valoare cu cele îndepărtate de prototip și neizbutite din punct de vedere artistic.

În contextul artei provinciale din Dacia romană monumentele funerare sînt, poate, cele mai pline de semnificație. Căci, lăsînd la o parte inscripțiile cu valoare inestimabilă, monumentele anepigrafe dau și ele știri despre credințe, port și podoabe, atestă prezența unor meșteri pietrari veniți de pe cuprinsul imperiului sau existența unor ateliere meșteșugărești locale.

¹ Privitor la problema romanizării vezi lucrările mai recente cu bibliografia respectivă : C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în *Apulum*, VII, 1968, 1, p. 261—271 ; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, București, 1968 ; M. Macrea, *Viața romană în Dacia*, București, 1969 ; *Istoria poporului român*, București, 1970 ; *Buletin informativ*, I, București 1971, cuprinzînd rapoartele Ia a VII-a Consfătuire de lucru a arheologilor (27 nov.—1 dec. 1971).

² L. Hahl, *Zur Stilentwicklung der provinzialrömischen Plastik in Germanien und Gallien*, Darmstadt, 1937 ; H. Koethe, *La sculpture romaine au pays des Trévires*, în *RA*, X, 1937, p. 199—239 ; H. Schoppa, *Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien*, Berlin-München, 1957 ; A. Balil, *Sobre el arte hispanoromano*, în *Hommages à Albert Grenier*, I, Bruxelles, 1962, p. 173—186 ; J.M.C. Toynbee, *Art in Roman Britain*, London, 1963 ; L. Țeposu-David, *Points de vue sur l'étude de l'art provincial de la Dacie Supérieure*, în *Hommages à Marcel Renard*, Bruxelles, 1969, p. 550—557.

Monumentele funerare lipsite de inscripții par să fi pătruns mai adânc în rîndurile populației, atît în mediul urban, cît și în cel rural, deoarece, cel puțin în primele decenii după cucerire, formulele abreviate latine erau mai puțin accesibile populației băștinașe, decît reprezentările figurative³.

De la început trebuie subliniat faptul că din punct de vedere tipologic toate monumentele funerare din Dacia, cu excepția leilor, își găsească originea îndepărtată în arta clasică greacă și în arta epocii elenistice, din care, cum este firesc, nu derivă direct, ci prin intermediul artei publice și private de la Roma sau a artei provinciale din nordul Italiei⁴. În Dacia elementele grecești preluate, asimilate și transformate de artiștii lumii romane, au pătruns fie de-a dreptul din nordul Italiei, fie pe o cale ocolită, prin filiera provinciilor învecinate. Ca o ilustrare a celor spuse mai sus, din numeroasele tipuri de monumente funerare din Dacia (stele, edicule, medalioane, coronamente, bazamente, altare, altare-pilastru, statui) ne vom opri doar la statuile feminine drapate, nestudiate pînă acum în vreo lucrare consacrată pietrelor de mormînt, medalioane cele mai bine cercetate monumente funerare și stele familiale, intrate nu de mult în circuitul științific.

Statuile feminine drapate, 32 la număr⁵, cu rol funerar, provin, mai cu seamă, din mediul urban al Daciei: Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum și Potaissa. De tip „Grande și Piccola Ercolanese”, „Pudicitia”, „Ofrantă”, „Core din Vatican” sînt replicile tîrzii ale unor opere din repertoriul artei publice romane, la rîndul lor copii ale unor originale grecești din secolul al IV-lea î.e.n. sau al II-lea î.e.n.⁶.

Majoritatea statuiilor feminine din Dacia, judecînd după modul de dispunere a draperiei, au ca prototip statuia adăpostită astăzi în Museum Albertinum din Dresda și denumită „La grande Ercolanese” după locul de descoperire — Herculaneum — și în opoziție cu o altă statuie de dimensiuni mai mici, găsită în același loc — „La piccola Ercolanese”. Ambele statui, care decorau scena teatrului din Herculaneum, refăcut după anul 41 sub împărații Claudius și Nero, reproduc opere atribuite lui Praxiteles sau școlii sale⁷. Aceste statui pătrund în gama reprezentărilor funerare încă din secolul I e.n.

Statuile din Dacia de tip „La grande Ercolanese” înfățișează femei îmbrăcate cu tunică lungă pînă la pămînt și o manta care le acoperă creștetul capului și două treimi din corp, lăsînd libere doar mîinile care susțin

³ Situație similară în Gallia. Vezi Fr. Braemer, *Les stèles funéraires à personnages de Bordeaux. Contribution à l'histoire de l'art provincial sous l'empire romain*, Paris, 1959, p. 107.

⁴ Pentru aportul elementelor elenistice în arta romană și manifestarea lor pe măsura intensificării procesului de romanizare vezi: G.A. Mansuelli, *Elementi ellenistici nella tematica monumentale della vale del Po*, în *Arte antica e moderna*, 10, 1960, p. 107—131; iar pentru caracterul provincial al artei din nordul Italiei vezi: idem, *Le caractère provincial de l'art romain d'Italie du Nord avant le bas-empire*, în *Le rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques* (Huitième Congrès International d'archéologie classique, Paris, 1963), Paris, 1965, p. 187—198.

⁵ Un studiu asupra statuiilor feminine drapate din Dacia Superior se află în pregătire.

⁶ Vezi: G. Traversari, *Statue iconiche femminili Cirenaiche*, Roma, 1960, passim.

⁷ M. Bieber, *The copies of the Herculaneum women*, în *Proceedings of the American Philological Society*, vol. 106, nr. 2, aprilie 1962, p. 111—134.

capetele draperiei. Mîna stîngă ține o margine a mantalei ce atîrnă pe lingă corp, iar dreapta, ridicată pe bust, un capăt care urcă pe umărul stîng pentru ca să alunece în fascicol pe spate și un altul care cade în diagonală peste antebrațul stîng.

Incadrarea cronologică a statuilor descoperite în Dacia se poate face cu mai multe șanse de exactitate pe baza coafurii celor patru statui păstrate în întregime, care alcătuiesc și capete de serie : din a doua jumătate a secolului al II-lea datează statuia femeii vîrstnice de la Apulum (Muzeul Regional Alba Iulia) ⁸, cu coafură tip Crispina⁹ (fig. 1/1), iar din prima jumătate a sec. III datează statuia femeii tinere de la Apulum (Muzeul de istorie al R. S. România)¹⁰, cu coafură tip Plautilla ¹¹ (fig. 1/2), statuia femeii de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa ¹² (fig. 2/1) și statuia femeii cu copilul de mîna de la Potaissa ¹³, cu coafură tip Iulia Domna ¹⁴ (fig. 2/2).

Prezente și în celelalte provincii dunărene, în special în cele două Moesii¹⁵ statuile feminine drapate sînt însă mai numeroase în Dacia. Aici este specifică preferința pentru tipul „La grande Ercolanese” și adăusul unor elemente adiacente care sînt : cerceii globulari pandantivi și colierul de mărgelă rotunde al femeii de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa sau cerceii pandantivi alungiți ai femeii tinere de la Apulum.

Medalioane libere, simple sau lucrate aparte, cum sînt denumite în literatura de specialitate, se cunosc din 17 localități de pe cuprinsul Daciei : orașe (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa, Porolissum, Ampelum); așezări cvasiurbane (Micia, Alburnus Maior); castre (Ilișua, Germisara, Gilău, Gherla) și așezări rurale (Cristești, Tîrnăvioara, Apold etc.).

În ceea ce privește originea acestor monumente funerare teza lui A. Schober¹⁶, acceptată de Gr. Florescu¹⁷ și necontestată de vreun alt cercetător, este că ele derivă din *imagines clipeatae*. Atestate în Grecia în sanctuarul divinităților din Samothrace către anul 100 î.e.n., aceste „portrete pe scut” din metal (cum este celebrul bust al lui Menandru de la Ostia)¹⁸ apar pentru prima oară la Roma, după relatările lui Pli-

⁸ A. Hekler, în *Múzeum és Könyvtári Értesítő*, Budapest, IV, 1910, p. 18, nr. 43, fig. 4; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 296, fig. 387; *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 243, G. 79, pl. 71 (= *Civillà romana in Romania*, Roma, 1970, p. 236, G. 43).

⁹ Cf. M. Wegner, *Die Herrscherbildnisse in antoninischer Zeit*, Berlin, 1939, p. 57.

¹⁰ *RömRum*, p. 244, G 82 (= *Civillà*, p. 237, G 46, pl. XLVII).

¹¹ Cf. R. Paribeni, *Il ritratto nel arte antica*, Roma, 1934, pl. CCXCIV; K. Buccholz, *Die Bildnisse der Kaiserinnen der severischen Zeit nach ihren Frisuren*, Frankfurt am Main, 1963, nr. 16—18; L. Matt-H. Kühner, *Die Cäsaren*, nr. 98.

¹² A. Hekler, în *MKE*, IV, 1910, p. 19, nr. 51, fig. 8; *RömRum*, p. 244, G 83 (= *Civillà*, p. 237, G 43); S. Ferri, *op. cit.*, p. 297, fig. 389. Pentru coafură vezi : R. Paribeni, *op. cit.*, pl. CCCXI și CCCXVI.

¹³ A. Hekler, în *MKE*, IV, 1910, p. 14, nr. 35, fig. 1; S. Ferri, *op. cit.*, p. 269 sqq.; *RömRum*, p. 243, G 78, pl. 79 (= *Civillà*, p. 236, G 42).

¹⁴ R. Paribeni, *op. cit.*, pl. CCCXII.

¹⁵ S. Ferri, *op. cit.*, p. 203, fig. 223; p. 294—295, fig. 383 și 384; p. 299, fig. 392; *Arheoloski Muzei Skoplje, Vodici niz lapidarium*, Skoplje, 1961, p. 93 și pl. II; N. Vulici, în *Spomenik*, XCVIII, 1941—1948, p. 188, nr. 390 și 391, p. 189, nr. 392; K. Prijatelj, în *ArchJug*, I, 1954, p. 27—35, fig. 4; T. Nagy, în *Budapest Régiségei*, XXII, 1971, p. 148, nr. 77.

¹⁶ *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923, p. 209—212.

¹⁷ *I monumenti funerari della „Dacia Superior”*, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 143.

¹⁸ R. Bianchi-Bandinelli, *Rome, le centre du pouvoir*, Paris, 1969, p. 90, fig. 98.

nius, în templul Bellonei, către anul 80 î.e.n.¹⁹. Multă vreme aceste imagini transpuse în piatră sau în pictură păstrează urmele tehnicii de lucru ale materialului original²⁰. Dacă de la aceste *imagines clipeatae* s-a trecut direct la medalioanele lucrate aparte din câteva provincii ale imperiului sau dacă au existat verigi intermediare, este greu de spus în fața actuală a documentării noastre. Ceea ce pare sigur, este faptul că ele stau la baza evoluției unui tip de monument funerar — medalioanele lucrate aparte și în același timp, a unui motiv ornamental — busturile defuncțiilor în nișă rotundă înconjurată de cunună de pe stelele funerare și sarcofage. O primă dovadă l-ar constitui bustul de copil în nișă înconjurată de ghirlandă de pe mormîntul Hateriilor de la Roma, datat în epoca lui Domițian²¹. În Dacia medalioanele și stelele cu medalion nu pot fi cronologic diferențiate.

Medalioanele lucrate aparte lipsesc din Italia, provinciile vestice ale imperiului, Grecia, Thessalia și Asia Mică. Aria lor de răspîndire se restrînge la Noricum, Pannonia²², Dacia Superior și Macedonia estică, nord-estică și sudică²³. În Dalmația ele constituie apariții sporadice²⁴, iar în Moesia este cunoscut un singur exemplar la Oescus²⁵ și unul asociat cu lei la Aquae²⁶.

În Dacia Superior medalioanele pătrund prin filieră panonică din Noricum, unde cele mai vechi din serie — medalioanele cu fronton — datează din secolul I e.n., tip necunoscut în Dacia Superior. Aici, după clasificarea noastră, numărul medalioanelor se ridică la 37 exemplare²⁷. Făcînd abstracție de medalioanele, coronamente asociate cu lei funerari (3 buc.) și de cele fragmentare (13 buc.), care nu permit considerațiuni mai ample, numărul pieselor ce rămîn în discuție continuă să fie totuși apreciabil.

¹⁹ Idem, *op. cit.*, p. 87 sqq.

²⁰ *Ibidem*,

²¹ Idem, *op. cit.*, p. 218, fig. 245.

²² A. Schober, *op. cit.*, p. 209—212.

²³ Dimiter P. Dimitrov, *I medaglioni sepolcrali isolati nella vale del medio Struma e nella Macedonia settentrionale, in Orme di Roma nel mondo*, VIII, Roma, 1947, p. 4—12 (extras); idem, *Das Porträt auf den Grabstelen römischer Zeit in Nordostmakedonien*, in *Isvestiia-Institut*, XIII, 1939, p. 42, fig. 59; p. 47, fig. 68; p. 51, fig. 74; p. 62, fig. 84; p. 63, fig. 85.

²⁴ Idem, *I medaglioni*, p. 12.

²⁵ A. Schober, *op. cit.*, p. 180—182.

²⁶ M. Veličković, *Un type spécifique du médaillon funéraire dans la région du Danube Inférieur (Prahovo)*, in *Zbornic*, Beograd, III, 1960—61, p. 93—100.

²⁷ Gr. Florescu, *op. cit.*, pl. 123—128, publică un număr de 11 medalioane; D. Protase, *Un nou tip de medalion funerar în Dacia*, in *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 329, nota 2, amintește un număr de 23 medalioane, dintre care 3 cu locul de proveniență necunoscut, în Muzeul din Deva și un medalion inedit de la Vețel, pe baza informațiilor lui Oct. Floca. În realitate în Muzeul din Deva, există numai 2 medalioane cu loc de proveniență necunoscut (inv. 116 și 117). Al 3-lea cu locul de proveniență necunoscut a fost publicat de S. Ferri, *op. cit.*, fig. 424, p. 323, și se găsește în Muzeul din Arad, iar medalionul de la Vețel (inv. 2452) fusese publicat de Oct. Floca în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 341—342, fig. 2; C. Pop, I. Aldea, I. Chifor, V. Lucăcel, *Cîteva medalioane funerare lucrate aparte din Dacia Superioară*, in *Apulum*, VII, 1968, 1, p. 413—420 publică o serie de medalioane și le adaugă la lista lui D. Protase, sporindu-le numărul la 31 de piese. La numărul de 31 de piese adăugăm: 2 medalioane descoperite la Vețel (AMN, V, 1968, p. 115—116, fig. 4 și p. 133—134, fig. 6, pl. 2); 1 de la Germisara (Sargelia, V, 1968, p. 118, fig. 11) și 2 medalioane inedite din Muzeul regional Alba Iulia. Colegul C. Pop ne-a comunicat că în Muzeul din Alba Iulia există mai multe medalioane inedite și că numărul total al lor s-ar ridica la 43 exemplare (C. Pop, V. Moga, I. Aldea, *Din nou despre medalioanele funerare lucrate aparte*, in *MN*, IX, (sub tipar).

Medalioanele lucrate aparte au aspectul unei nișe rotunde simple sau cochiliforme, înconjurată de o cunună prinsă din loc în loc cu o *taenia* și, uneori, cu rozete. Cele mai multe au la partea superioară o proeminență în formă de con de pin, trapezoidală sau, într-un singur caz, în formă de acroteră înfățișând un leu culcat pe labe (medalionul de la Tirnăvioara). La partea inferioară medalioanele au o proeminență trapezoidală cu caracter funcțional care permite fixarea monumentului pe un altar sau pe o coloană (cum este cazul medalionului de la Micia găsit *in situ*). În interiorul nișelor sînt reprezentate busturile defuncțiilor : unul, două sau mai multe. În acest din urmă caz cîmpul reliefului este împărțit în două registre, busturile din registrul inferior, de obicei ale copiilor, fiind de dimensiuni mai mici. În unele cazuri busturile sînt separate printr-o „balustradă” neornamentată. Deosebit de importante sînt elementele de costum și podoabele pentru care medalioanele oferă un material variat de cercetare. Cu titlul informativ menționăm fibulele de tip noric de pe medalionul de la Apold²⁸, cerceii romboidali de pe medalionul de la Ampelum²⁹ sau elementele de costum bărbătesc autohton de pe medalionul de la Aiud³⁰ (fig. 3/1).

D. Protase³¹, pornind de la descoperirea unui medalion asociat cu lei funerari descoperit într-una din necropolele orașului Apulum (probabil a municipiului Septimium), observă că acest monument este analog cu un altul din Muzeul Aiud și unul din Muzeul Ploiești. În continuare, avînd în vedere și descoperirile din Noricum și Pannonia, face următoarea clasificare : 1. medalioane cu fronton — secolul I — prima jumătate a secolului al II-lea ; 2. medalioane simple — secolele II—III ; 3. medalioane cu figuri de Genius, așezate lateral — secolul al III-lea ; 4. medalioane cu lei apotropaici — secolul al III-lea. Constată că „alăturarea leilor funerari, de origine orientală, medalionului propriu-zis, răspindite doar în cele trei provincii amintite (Noricum, Pannonia și Dacia Superior) apare ca un fenomen specific Daciei, unde se dovedește că medalionul funerar a cunoscut o dezvoltare proprie”³².

Dacă asocierea unor elemente atît de diferite ca formă și înțeles, medalionul și lei, pare specifică Daciei, nu credem însă că este vorba despre o ultimă fază în evoluția medalionului. După părerea noastră medalionul asociat cu lei de la Aiud, nu încheie, ci începe seria. El este mai puțin legat din punct de vedere morfologic (diferă forma nișei, modul de susținere al medalionului, terminația de la partea superioară) de monumentul de la Apulum (fig. 3/2) și cel din Muzeul Ploiești, decît de stelele cu bustul defuncțiilor în nișă cochiliformă și cunună sau de medalioanele simple cu nișa de același tip.

Medalionul asociat cu lei descoperit la Aiud datează din prima jumătate a secolului al II-lea, după cum arată coafura femeii, asemănătoare

²⁸ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 124, nr. 80, fig. 68 ; S. Ferri, *op. cit.*, p. 321, fig. 430 ; *Röm-Rum*, p. 138, D 66 (= *Civiltà*, p. 154, D. 72).

²⁹ A. Schober, în *DoljCluj*, II, 1911, p. 277 sqq. ; Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 123—124, nr. 79, fig. 67 ; *RömRum*, p. 260, G 159, pl. 102 (= *Civiltà*, p. 247, G 100, pl. LXV).

³⁰ D. Protase, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 325—326, fig. 2 ; *RömRum*, p. 261, G 164 (= *Civiltà*, p. 248, G 104).

³¹ D. Protase, *op. cit.*, p. 324—331, = *StCl*, III, 1961.

³² *Idem*, *op. cit.*, p. 327.

cu a Plotinei, cămașa și pieptarul bărbatului și copilului, considerate piese de port autohton ³³ și un medalion analog din punct de vedere stilistic, descoperit la Salonic și datat la începutul secolului al II-lea ³⁴. Nișe cochiliforme asemănătoare cu aceea a medalionului de la Aiud apar pe opt medalioane lucrate aparte, dintre care, cu o singură excepție, toate datează din secolul al II-lea ³⁵. Considerăm, așa dar, că medalionul de la Aiud a fost lucrat într-un atelier la Apulum, unde au fost executate și o parte din medalioanele simple cu nișă cochiliformă, ca și unele din stelele cu bustul defuncților în medalion.

Cu toate că medalioanele asociate cu lei nu reprezintă o formă de monument sepulcral frecventă în Dacia Superior și cu toate că nu are o circulație precis delimitată în timp, rămâne valabilă constatarea că asocierea leilor de origine orientală cu un motiv venit din vest, s-a făcut mai întâi în Dacia. Spiritul novator al artiștilor din Dacia se manifestă mai pregnant în îmbogățirea unor tipuri gata constituite. Așa cum s-a remarcat mai de mult ³⁶ medalioanele din Dacia, prin cununa, prinsă cu o panglică, care înconjoară nișa rotundă, numărul mare de personaje reprezentate etc., sînt ele înșile o formă evoluată față de tipul din provinciile învecinate.

Stelele familiale, singurele dintre stele care redau în întregime figura defuncților, s-au descoperit numai în nordul Daciei, respectiv în Dacia Porolissensis. Cele șapte exemplare se grupează astfel, după locul de descoperire : Porolissum — 3, Potaissa — 1, Zam-Sîncrai (jud. Cluj) — 1 (fig. 4/1), Gherla (jud. Cluj) — 1 (fig. 4/2). În muzeul din Aiud se află o stelă fragmentară de acest tip cu locul de proveniență necunoscut ³⁷.

Lucrate într-o tehnică mai puțin folosită în plastica funerară — alto-relieful — stelele familiale din Dacia au o serie de trăsături comune. Îmbrăcămintea este aceeași; femeile poartă tunică lungă pînă la pămînt și deasupra manta, iar bărbații o tunică pînă la genunchi, cu mâneci lungi, încinsă mai jos de mijloc și o manta (*chlamys*) prinsă pe umăr cu o fibulă rotundă. Dacă simbolurile pe care le țin femeile în mînă sînt obișnuite (floare, fruct), cele ale bărbaților sînt mai ieșite din comun : *volumen*, pe stelele de la Zam, Potaissa, Porolissum — 2, Gherla și pe cea din Muzeul de istorie Aiud ; *calamaria theca* pe stela de la Zam și un lanț ornamental pe stelele de la Zam, Gherla, Porolissum — 2 și pe cea din Muzeul din Aiud.

Originare în arta romană de la sfîrșitul epocii republicane și începutul epocii imperiale ³⁸, în afara Daciei, stelele familiale se găsesc în Bizanț, Dalmația, Raetia, Gallia, și Germania ³⁹, dar numai în Dacia apare lanțul ornamental. Acest fapt permite să se emită ipoteza că am

— 20 —

³³ C. Daicovicu, *Monumente inedite din Dacia*, în *AISC*, I, 1928—1932, p. 123—126.

³⁴ Dimiter P. Dimitrov, *I medaglioni*, fig. 15.

³⁵ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 102, nr. 43, fig. 37.

³⁶ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 143 ; Dimiter P. Dimitrov, *op. cit.*, p. 10.

³⁷ L. David, V. Pintea, *Un monument funerar din Dacia Porolissensis*, în *AMN*, III, 1966, p. 459—463 ; C. Pop, T. Soroceanu, *Cîteva stele familiale din Dacia Superioară*, în *SCIV*, 19, 1966, 2, p. 351—355.

³⁸ R. Bianchi-Bandinelli, *op. cit.*, p. 94, fig. 102 și p. 95, fig. 103 ; *Bordeaux, 2000 ans d'histoire*, Bordeaux, 1971, p. 55.

³⁹ Vezi L. David, V. Pintea, *op. cit.*, p. 461, notele 12—16.

1

2

Fig. 1. — 1, Statuie feminină drapată (Apulum); 2, Statuie feminină drapată (Apulum).

1

2

Fig. 2. — 1, Statuie feminină drapată (Ulpia Traiana Sarmizegetusa); 2, Statuie drapată reprezentând o femeie cu copilul de mână (Potaissa).

Fig. 3. — 1, Medalion asociat cu lei (Aiud, jud. Alba); 2, Medalion asociat cu lei (Apulum).

1

2

Fig. 4. — 1, Stelă familială (Zam-Sincrai, jud. Cluj);
2, Stelă familială (Gherla, jud. Cluj).

avea de-a face cu o piesă de podoabă de tradiție băștinașe, lanțul ornamental intrînd în componența majorității tezaurelor de argint dacice⁴⁰.

Prezentarea succintă a trei categorii de monumente funerare descoperite pe cuprinsul Daciei intracarpatică, diferite nu numai ca formă, dar și ca arie de răspîndire și încadrare cronologică, a urmărit să evidențieze faptul că, în ciuda acestor deosebiri, au două trăsături comune fundamentale: modelul clasic, adică „neprovincial” originar și calea vestică de pătrundere în Dacia.

Documentarea lacunară în privința artei și costumului din Dacia preromană face să devină deosebit de dificilă separarea componentei locale din arta provinciei Dacia. Aici nu găsim, ca în Hispania de pildă, monumente funerare unice, care transpun în piatră vechi motive de pe sculpturile în lemn⁴¹ sau bogăția elementelor de port feminin din Noricum și Pannonia⁴². În schimb, în provincia de la nordul Dunării se întîlnește o varietate de forme și motive ornamentale de-a dreptul surprinzătoare. Chiar dacă monumentele funerare din Dacia au analogii în una sau alta din provinciile învecinate, aici avem întotdeauna de-a face cu tipuri modificate, fie că este vorba despre îmbogățirea modelului sau despre simplificarea lui. Aceste transformări, la care se adaugă costumul și bijuteriile specifice, reprezintă aportul populației locale.

Varietatea de forme nu trebuie și nu poate fi explicată numai prin colonizarea „ex toto orbe Romano”, ci mai ales prin receptivitatea la forme de cultură superioare și marea putere de asimilare a populației băștinașe. Lapidarii veniți din provinciile mai de mult romanizate, meșterii locali care se deprind acum cu sculptura în piatră, inspirîndu-se din albumele de modele, răspund cerințelor și satisfac gustul populației provinciei, în care toți factorii — oficialități, armată, civili — din nevoia de a găsi un „modus vivendi” comun și din nevoia de a o apăra, s-au străduit să o încadreze cît mai repede și cît mai organic în viața lumii romane.

SUR L'ORIGINE DE CERTAINS TYPES DE MONUMENTS FUNÉRAIRES DE LA DACIA SUPERIOR

RÉSUMÉ

Les monuments funéraires découverts en grand nombre sur le territoire de la Dacie, dans le milieu urbain aussi bien que dans celui rural, constituent autant de preuves concrètes montrant l'intensité du processus de romanisation qui s'était déroulé au nord du cours inférieur du Danube.

La plupart des types de monuments funéraires remontent à l'art classique grec ou à l'art hellénistique, sans qu'on puisse dire pour autant

⁴⁰ D. Popescu, *Inventaria archaeologica. Trésors Daces en argent des Collections de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie*, Fasc. 5, R 19—23, 1968; *Trésors de l'art ancien en Roumanie*, Paris, 1970.

⁴¹ A. García y Bellido, *Esculturas romanas de Hispania y Portugal*, Madrid, 1949.

⁴² J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht*, Frankfurt am Main, 1964.

qu'ils en dérivent de façon directe, car leur source immédiate est l'art public et privé de Rome ou l'art provincial du Nord de l'Italie.

L'article présente brièvement trois catégories de monuments : les statues de femmes drapées, qui n'ont pas attiré jusqu'à présent l'attention des chercheurs, les médaillons et les stèles à personnages. La majorité des statues de femmes à destination funéraire dérivent du type dit *La Grande Ercolanese*, tandis que les stèles à personnages remontent à l'art romain de la fin de la république et du commencement de l'Empire. Pour ce qui est des médaillons, l'auteur reprend une thèse plus ancienne, selon laquelle ils ont pour origine les *imagines clipeatae*. L'association médaillon-lions, caractéristique de la Dacie, ne date pas du IIIe siècle de n.è., comme on l'a affirmé jusqu'à présent, mais bien de la première moitié du IIe siècle de n.è.

L'auteur conclut que, malgré l'absence de types qui ne soient spécifiques qu'à la Dacie, l'apport de la population locale peut être décelé dans sa préférence pour certaines formes, dans la modification de certains types, enrichis ou simplifiés par rapport aux formes prédominantes dans la métropole et dans les provinces voisines et, en dernier lieu, dans la présence de quelques éléments du costume autochtone incorporés aux monuments funéraires.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, statue de femme drapée (Apulum); 2, statue de femme drapée (Apulum).

Fig. 2. — 1, statue de femme drapée (Ulpia Traiana Sarmizegetusa); 2, statue d'une femme avec son enfant (Potaissa).

Fig. 3. — 1, ensemble médaillon-lions (Aiud, dép. d'Alba); 2, ensemble médaillon-lions (Apulum).

Fig. 4. — 1, stèle à personnages (Zam-Sincrai, dép. de Cluj); 2, stèle à personnages (Gherla, dép. de Cluj).